***Майданик Роман Андрійович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва імені Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України*

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ РЕЧОВОГО ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Після набуття чинності Конституцією України 1996 року та в умовах європейської інтеграції відбулося системне оновлення речового права, спрямоване на його гармонізацію з правом Європейського Союзу, імплементацію положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також впровадження кращої іноземної практики країн – членів ЄС.

Практика Конституційного Суду України та Верховного Суду відіграє ключову роль у формуванні конституційно-правового контексту застосування норм Цивільного кодексу України про інститути речового права, що відображає загальну тенденцію до його «конституціоналізації», що полягає у збільшенні прямого та опосередкованого впливу конституційних норм на зміст, тлумачення та застосування норм речового права [1].

Цей феномен отримав ґрунтовне осмислення у вітчизняній доктрині та практиці Конституційного Суду України, який активно формує обов'язкові для правозастосовника стандарти тлумачення норм речового права крізь призму конституційних прав [2].

Європеїзація права України, підтверджена підписанням Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році та набуттям нею статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 році, зумовлює додаткову актуальність правового аналізу інститутів речового права з урахуванням конституційних стандартів України та держав-членів Союзу.

Реформування права власності, обмежених речових прав та володіння у контексті приведення у відповідність до acquis communautaire неможливе без урахування конституційного підґрунтя зарубіжних правових систем.

Доктриною права не обґрунтовано єдиного підходу щодо правових механізмів та критеріїв конституціоналізації речового права, що ускладнює кваліфікацію цих правовідносин.

Зазначений правовий стан цих правовідносин породжує правову невизначеність та ризики формування неодноманітної правозастосовної

практики.

Цим зумовлена необхідність визначення правових механізмів конституціоналізації речового права, визначення речового права як частини національного правопорядку та особливостей інститутів конституціоналізації речового права.

У цьому дослідженні розглянуто правові механізми конституціоналізації речового права (1), речове право як частини національного правопорядку (2) та особливості конституціоналізації інститутів речового права (3).

1. Правові механізми конституціоналізації речового права

Оновлення речового права під впливом конституційних положень ґрунтується на ідеї виявлення та вирішення правових колізій між нормами Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) та конституційними положеннями крізь призму загальних засад правопорядку та конституційних принципів як системоутворювального чинника трансформації.

Конституційний вплив на речове право відбувається через «пряму дію» конституційних норм у речово-правових відносинах (безпосередня горизонтальна дія), коли учасники речових правовідносин можуть безпосередньо посилатися на конституційні права у відносинах між собою, або через «опосередковану горизонтальну дію» (mittelbare Drittwirkung у термінології німецького права), за якої конституційні норми впливають на речово-правові відносини через інтерпретацію оціночних понять та загальних засад речового права судами [3].

Провідною теоретичною конструкцією, що пояснює конституційний вплив на речове право, є концепція «Drittwirkung» (дії основних прав щодо третіх осіб), розроблена в германській конституційній доктрині, згідно з якою основні права є «об'єктивним ціннісним порядком», що пронизує все правове поле, включаючи приватне право [3]. Норми Цивільного уложення Німеччини (надалі – НЦУ), зокрема загальні застереження про «добрі звичаї» (§ 138 НЦУ) та «добросовісність» (§ 242 НЦУ), стали інструментами, через які конституційні цінності проникають у речово-правові й інші приватноправові відносини [2, с. 59].

В Україні конституціоналізація речового права відбувається через правові механізми закріплення в Конституції України засад, які безпосередньо відтворені в ЦК України (вони є конкретизацією конституційних норм статей 3, 21, 41, 55 та ін. Конституції України), конституційного судового контролю над цивільним законодавством (що полягає в оцінці Конституційним Судом України конституційності норм ЦК та іншого цивільного законодавства, формулюючи правові позиції, обов'язкові для правозастосовника) [4; 5], та імплементації рішень ЄСПЛ, обов'язкових для України як держави-члена Ради Європи. В останньому випадку Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року поставив прецедентну практику ЄСПЛ на рівень джерела права, що безпосередньо впливає на тлумачення норм речового права.

2. Речове право як частина національного правопорядку

Речове право є частиною національного правового порядку, що містить положення про панування (володарювання) суб'єкта права над речами відповідно до засад, встановлених Конституцією України і конкретизованих у правовому господарському порядку.

Речове право є єдиною правовою категорією, яка є сферою охорони приватного та публічного права, що зумовлено тісним зв'язком приватно- та публічно-правових підходів до права власності на річ як єдиного об'єкта речових прав, що мають спільні зміст і властивості, незалежно від статусу власника (держави, територіальної громади, юридичної особи, фізичної особи тощо).

Поряд із цивільним законодавством речові права та володіння доповнюються або обмежуються публічним правом, а саме Конституцією України, іншими законами.

На речове право та його здійснення впливають положення Конституції України про соціальну зв'язаність права власності та обмежених речових прав, приписи законодавства у сферах господарювання, використання природних ресурсів та охорони довкілля тощо.

Приватна власність на землю, наприклад обмежується правилами про використання земельних ділянок, оподаткуванням, правом переважної купівлі нерухомості, яке надається в окремих випадках державі або територіальним громадам (з огляду на суспільну необхідність) тощо [6].

3. Особливості конституціоналізації інститутів речового права

Інститут права власності є одним із центральних в системі цивільного права та без посередньо пов'язаний із конституційними гарантіями. Стаття 41 Конституції України гарантує кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Водночас Конституція допускає обмеження права власності законом в інтересах суспільства, а також примусове відчуження об'єктів права приватної власності виключно з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

ЦК України виходить із концепції єдиного права власності та закріплює цілісність поняття власності.

Заслуговує уваги обґрунтоване в німецькій доктрині права поняття права власності як «самого повного права на річ [7]. Право власності є правовою можливістю впливати на річ за своїм розсудом та виключати будь-яку іншу особу від її використання [8].

Право власності не є простою сумою окремих повноважень власника чи відображенням необмеженого абсолютного права. Власник має право, якщо цьому не перешкоджає положення закону або права третіх осіб розпоряджатися річчю за своїм розсудом та усувати інших від будь-якого на неї впливу. Всі інші особи можуть здійснювати свої повноваження щодо визначеного майна лише в межах, які надані їм власником.

У сучасному німецькому праві загальновизнано, що існує два поняття: право власності у речово-правовому сенсі та право власності в конституійно-правовому сенсі.

Основу речово-правового поняття права валсності становить речення перше § 903 НЦУ «Повноваження власника»: «Власник речі може, тією мірою, якою тому не протистоять закон або права третіх осіб, чинити з річчю за своїм розсудом та виключати інших від будь-якого впливу.

Право власності в конституційно-правовому сенсі в німецькому праві визначають таким чином: «Право власності є елементарне основне право, яке знаходиться у внутрішньому взаємозв'язку з гарантією особистої свободи. У загальній структурі основних прав [9, с. 610] на нього покладається завдання забезпечити носію цього основного права простір свободи в майново-правовій сфері і зробити можливим тим самим самостійний (та особисто відповідальний) устрій життя. Основне право окремої особи передбачає існування правового інституту «право власності» ...» [10].

Згідно з НЦУ, власність – це всеосяжне і необмежене право контролю над об'єктом, яке, на відміну від володіння, дає власнику право розпоряджатися з об'єктом так, як він вважає за потрібне в межах чинної правової системи і настільки, наскільки права третіх осіб не торкаються.

Право власності захищене статтею 14 Основного закону Німечиини. Однак там також закладається так званий соціальний зв'язок, згідно з яким власність є обов'язковою і має слугувати загальному благу. Право власності можна поділити на одноосібну власність або співвласність.

Заслуговує уваги формування у речовому праві України тенденції до виділення права власності у речово-правовому сенсі та права власності в конституійно-правовому сенсі.

Основу речово-правового поняття права власності становить частина перша ст.316 ЦК України та ст. 400 проєкту ЦК України.

Право власності конституційно-правовому сенсі в праві України може бути визначено таким чином: «Право власності є основним правом на річ, яке знаходиться у внутрішньому взаємозв'язку з гарантією особистої свободи. У загальній структурі основних прав на нього покладається завдання забезпечити носію цього основного права простір свободи в майново-правовій сфері і зробити можливим тим самим самостійний (та особисто відповідальний) устрій життя. Основне право окремої особи передбачає існування правового інституту «право власності».

Конституційний Суд України сформулював низку важливих правових позицій щодо меж обмеження права власності. Зокрема, у рішенні у справі про право власності на новостворене майно КСУ підкреслив, що будь-яке обмеження права власності має бути: (а) встановлене законом; (б) переслідувати законну мету; (в) бути пропорційним такій меті [4]. Ці критерії відтворюють стандарти ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

ЄСПЛ у чисельних справах проти України констатував порушення права власності у зв'язку з неналежним виконанням судових рішень про стягнення коштів з державних підприємств [11], безпідставним знесенням майна [12], обмеженням права на отримання компенсації за майно, залишене в зонах відчуження [13]. Ці рішення справляли коригуючий вплив на практику застосування ЦК України та спеціального законодавства у сфері права власності.

У зарубіжній практиці особливий інтерес становить досвід Федеративної Республіки Німеччина. Стаття 14 Основного Закону ФРН гарантує право власності, встановлюючи водночас, що «власність зобов'язує» і «користування нею повинно водночас служити загальному благу». Федеральний конституційний суд ФРН виробив розгалужену доктрину конституційно допустимих обмежень власності, розрізняючи «визначення змісту права власності» та «позбавлення власності» як різні конституційно-правові режими [14].

Досвід Польщі також заслуговує на увагу. Стаття 64 Конституції Польщі 1997 року гарантує право власності та інші майнові права, допускаючи їх обмеження лише законом і лише в тій мірі, в якій воно не порушує сутності цих прав. Трибунал Конституційний Польщі у своїй практиці послідовно застосовує принцип пропорційності до законодавчих обмежень власності, що стало зразком для формування аналогічної практики КСУ [15].

Трансформація інституту права власності у цивільному праві України під конституційним впливом виявляється у розвитку доктрини володіння річчю та обмежених речових прав.

Володіння річчю є станом фактичної приналежності речі визначеному володільцеві. Володіння здійснюється для себе як власника.

Обмежені речові права є системою встановлених законом обмежених речових прав (сервітут, емфітевзис, суперфіцій тощо), що відповідає конституційному принципу свободи та рівності учасників цивільних відносин, водночас відображаючи необхідність врахування суспільного інтересу при володінні та користуванні чужим майном.

Висновки

Проведений аналіз дає підстави для таких висновків.

1. Властива національному праву конституціоналізація речового права передбачає збільшення прямого та опосередкованого впливу конституційних норм на зміст, тлумачення та застосування норм речового права, виявлення та вирішення правових колізій між нормами ЦК України та конституційними положеннями здійснюється крізь призму загальних засад правопорядку та конституційних принципів як системоутворювальний чинник трансформації.

2. Речове право є частиною національного правового порядку, що містить положення про панування (володарювання) суб'єкта права над речами відповідно до засад, встановлених Конституцією України і конкретизованих у правовому господарському порядку.

3. Поряд із цивільним законодавством речові права та володіння доповнюються або обмежуються публічним правом, а саме Конституцією України, іншими законами. На речове право та його здійснення впливають положення Конституції України про соціальну зв'язаність права власності та обмежених речових прав, приписи законодавства у сферах господарювання, використання природних ресурсів та охорони довкілля тощо.

4. Конституційний вплив на речове право відбувається через «пряму дію» конституційних норм у речово-правових відносинах (безпосередня горизонтальна дія), коли учасники речових правовідносин можуть безпосередньо посилатися на конституційні права у відносинах між собою, або через «опосередковану горизонтальну дію», за якої конституційні норми впливають на речово-правові відносини через інтерпретацію оціночних понять та загальних засад речового права судами.

5. Конституціоналізація речового права в Україні відбувається через правові механізми закріплення в Конституції України засад, які безпосередньо відтворені в ЦК, конституційного судового контролю над цивільним законодавством та імплементації рішень ЄСПЛ, обов'язкових для України як держави-члена Ради Європи.

6. У національному речовому праві формується тенденція до формування рава власності у речово-правовому сенсі та права власності в конституйно-правовому сенсі.

Список використаних джерел:

1. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Кн. 1. 736 с.
2. Товста С. П. Трансформація інститутів цивільного права України під впливом конституційних принципів і практики зарубіжних держав. *Київський часопис права.* 2026. № 2. С. 57–65. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/813
3. Papier H.-J. Die Drittwirkung der Grundrechte im Zivilrecht. München: Beck, 2010. 250 S. URL: https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/MVDSNIF3CGX4EJPR3SQ7GIBJ3B64YCQX
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
5. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
6. Речове право: підручник / Р. А. Майданик. К.: Алерта, 2019. 1102 с.
7. Savigny. System des heutigen romischen Rechts. Bd. 1. S. 338. URL: https://archive.org/details/systemdesheutige01saviuoft
8. Moriya K. Savignis Gedanke im Recht des Besitzes. Frankfurt a.M.: V. Klostermann, 2003. S. 17-20. 262 S. URL: https://www.lhlt.mpg.de/2162277/volume006

9. Rinne M.E. Vorbemerkungen zu § 903 // Munchener Kommentar zum Burgerlichen Gesetzbuch. Band 6. Sachenrecht. Rn. 9. S. 610. URL: https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/MuekoBGB_5_Band6/BGB/cont/MuekoBGB.BGB.vor1.p903.htm
10. Baur E, Baur J., Sturner R. Sachenrecht. 18. Aufl. Munchen: Beck, 2009. 1086 S. Эпіграф. URL: https://www.beck-shop.de/baur-stuerner-sachenrecht/product/14490
11. European Court of Human Rights. HUDOC Case-Law Database. URL: https://hudoc.echr.coe.int (date of access: 20.03.2024).
12. European Court of Human Rights. HUDOC Case-Law Database. URL: https://hudoc.echr.coe.int (date of access: 20.03.2024).
13. Van Dijk P., Van Hoof G. Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Antwerp: Intersentia, 2018. 1230 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Theory_and_Practice_of_the_European_Conv.html?id=kki4tAEACAAJ&redir_esc=y
14. Staudinger J. Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Berlin: Sellier, 2020. 3000 S. URL: https://www.degruyterbrill.com/serial/staud13-b/html
15. Osajda K. Prawo zobowiązań – przepisy ogólne. Warszawa: Beck, 2020. 520 s. URL: ttps://www.ksiegarnia.beck.pl/18600-prawo-zobowiazan-czesc-ogolna-system-prawa-prywatnego-tom-5-konrad-osajda-ll-m

Мартенко Юля Іванівна, *кандидат юридичних наук, магістр психології, старший викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ,*

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ

У контексті воєнного конфлікту між Росією та Україною, внутрішньо переміщені особи (ВПО) зазнають значного стресу від травматичних подій, пов’язаних з втратою своїх домівок та небезпекою для особистої безпеки. Забезпечення ефективної психологічної підтримки ВПО є надзвичайно важливим для підтримки їхнього психічного благополуччя та процесу відновлення. Психологічна підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є невід'ємною складовою реалізації конституційного права на охорону здоров’я та безпеку життя (ст. 49 та ст. 27 Конституції України). Вона допомагає відновити ментальне здоров'я, подолати травму війни та сприяє успішній інтеграції громадян у нових громадах.

Реалізація цих прав у випадку ВПО неможлива без належної психологічної підтримки, адже психічне здоров’я є невід’ємною складовою загального благополуччя людини.